

PAM Pokrajinski
arhiv
Maribor

Moderna
arhivistika

Časopis arhivske teorije in prakse
Journal of Archival Theory and Practice

Letnik 5 (2022), št. 2 / Year 5 (2022), No. 2

Maribor, 2022

Prejeto / Received: 07. 06. 2022

1.02 Pregledni znanstveni članek

1.02 Review article

<https://doi.org/10.54356/MA/2022/ZFMH4164>

PREGLED RAZVOJA VREDNOTENJA DOKUMENTARNEGA GRADIVA V SLOVENSKEM PROSTORU

Anja PRŠA

višja arhivistka, Zgodovinski arhiv Celje, Slovenija
študentka 3. stopnje programa Arhivske znanosti, Alma Mater Europeae ECM

anja.prsa@almamater.si

Izvleček:

Z vrednotenjem dokumentarnega gradiva s pomočjo zakonskih meril arhivisti določajo arhivsko gradivo. Namen prispevka je podati historični pregled razvoja procesa vrednotenja arhivskega gradiva v slovenskem prostoru in sprejemanja zakonske podlage, ki je za ta proces potrebna. Predstavljeno je vrednotenje arhivskega gradiva od začetkov izvajanja tega procesa do danes, ko je vrednotenje zakonsko utemeljeno. S komparativno metodo je prikazan razvoj pristopov k vrednotenju v primerjavi s tujino.

Ključne besede:

arhivsko gradivo, vrednotenje, pregled vrednotenja, arhivska zakonodaja

Abstract:

Development of Records Appraisal in Slovenian Area

With the help of legal criteria archivists appraise records. The purpose of this paper is to provide a historical overview of the development of the appraisal process in Slovenia and the adoption of the legal basis necessary for this process. The historical overview of the appraisal process is presented, from the very beginning of the implementation of this process until today, when it has legal basis. The comparative method shows the development of approaches to appraisal in comparison with the international environment.

Key words:

archival records, appraisal, appraisal overview, archival legislation

1. Uvod

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) (2006, 2. čl.) definira dokumentarno gradivo kot vse vrste in oblike zapisov, ki so nastali ali bili prejeti pri poslovanju pravnih in fizičnih oseb na katerem koli nosilcu (papir, papirus, glinene tablice, elektronski nosilci itd.), arhivsko gradivo pa kot tisti del dokumentarnega gradiva, ki ima trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulturo ali trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb, in je kulturni spomenik. Na osnovi teh definicij lahko trdimo, da korenine arhivistike segajo v sam začetek ohranjene pisane besede, v dobo držav starega Vzhoda. Iz časa Mezopotamije, Egipta in antične Grčije so ohranjeni obsežni gospodarski arhivi, ki vsebujejo zakonike, finančno dokumentacijo, spise davčne uprave ... in so bili dostopni javnosti (Smole, 1976, str. 9). Organizacije, podjetja in posamezniki torej že stoletja ustvarjajo pisne dokumente kot dokaz raznih pridobljenih privilegijev, pravic ali kot dokaz poslovanja oziroma obstoja (Eastwood, 2002, str. 60). Tudi v slovenskih arhivskih depojih se hranijo dokumenti, ki imajo pomembno zgodovinsko vrednost. Prevzem arhivskega gradiva starejših letnic izhaja iz obdobja, ko je bila količina gradiva obvladljiva tako pri samih ustvarjalcih kot v arhivskih ustanovah. Eastwood (2002, str. 60–61) razlaga, da so arhivske institucije dolgo časa veljale kot vir za preučevanje preteklosti in ohranjanje državne in lokalne kulturne dediščine, kar je bilo glavno merilo prevzema gradiva v hrambo.

Z inflacijo gradiva v 20. stoletju se je postavilo vprašanje vrednotenja arhivskega gradiva iz dokumentarnega. Semlič Rajh (2018, str. 43) meni, da je vrednotenje ena najspornejših tem v arhivski znanosti in povzema Eastwooda, ki izpostavlja zapletenost vprašanja, kaj bi moralo biti osnova za vrednotenje. Robyns (2014, str. xvii) pa pravi, da je odločitev, katero dokumentarno gradivo ohraniti in katero uničiti, najpomembnejša aktivnost arhivistov, ki nemalokrat jezi zgodovinarje, razburja ustvarjalce gradiva in spravlja ob živce rodoslovce. Vsekakor je vrednotenje temeljna arhivska naloga, ki se lahko zgodi v katerem koli obdobju življenjskega cikla dokumenta in se mora izvesti pred prevzemom v arhiv. Pri tem morajo arhivisti zaradi raznolikosti nastajajočega gradiva definirati merila za vrednotenje gradiva in se jih držati.

Namen tega prispevka je raziskati razvoj vrednotenja; kot je dejal Carl Sagen, »za razumevanje sedanosti je treba poznati preteklost«.¹

Ta prispevek je nastal kot predhodna raziskava doktorske disertacije.

2. Vrednotenje dokumentarnega gradiva

Izraz vrednotenje uporabljamo v povezavi z določanjem, ugotavljanjem vrednosti, pomena ali kakovosti česa (Fran, 2022). V arhivistiki pa izraz vrednotenje uporabljamo za ugotavljanje vrednosti dokumentarnega gradiva z namenom določanja arhivskega gradiva ali rokov hrambe. Že Schellenberg (1968, str. 118) je ugotovil, da je nemogoče hraniti in ohraniti vse nastalo dokumentarno gradivo; tega si ne morejo privoščiti niti najbolj bogate države. Velika količina gradiva je tveganje za izgubo nadzora nad ohranjenim gradivom tako v papirnati kot v elektronski obliki.

V slovenski arhivski literaturi za vrednotenje zasledimo tudi izraz valorizacija. Vrednotenje dokumentarnega gradiva za določanje arhivskega gradiva predstavlja za arhiviste eno izmed najzahtevnejših strokovnih nalog. Obseg in namen vrednotenja sta neposredno povezana z definicijami dokumentarnega in arhivskega gradiva.

¹ Ang. „You have to know the past to understand the present.“ (Carl Sagen).

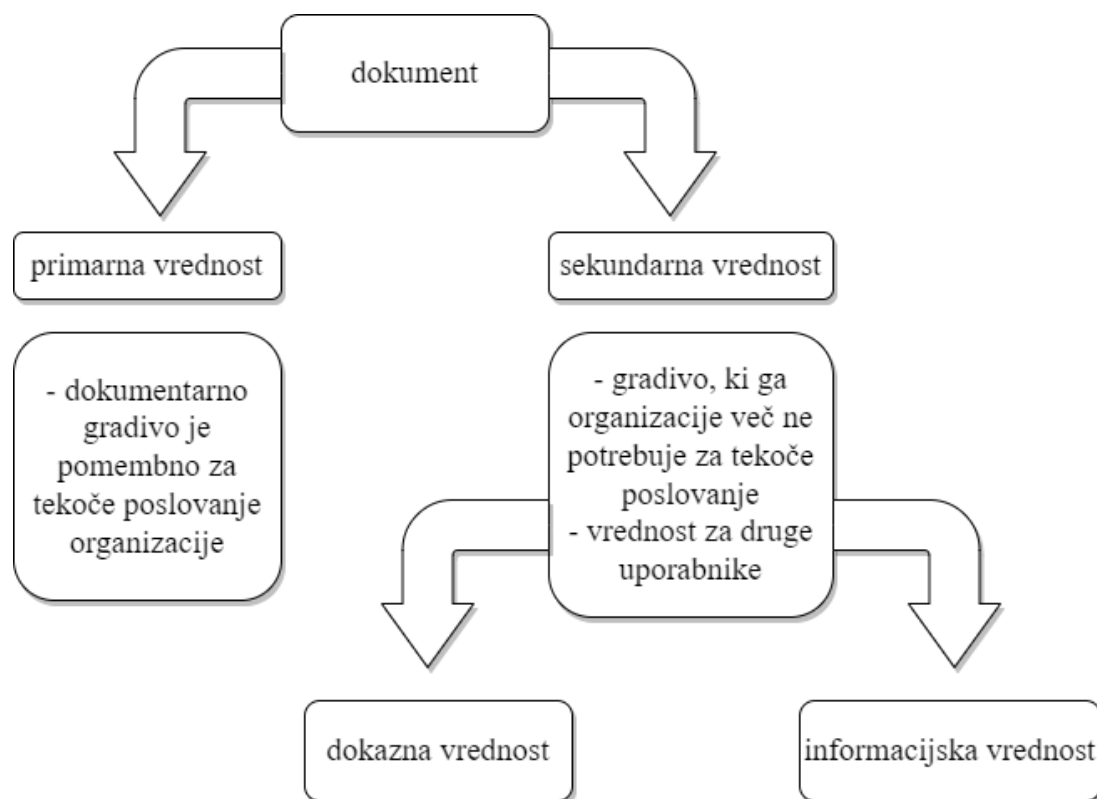
Dokumentarno gradivo predstavljajo vse vrste pisanih, risanih, tiskanih, digitaliziranih ... zapisov oziroma dokumentov na katerem koli analognem ali digitalnem nosilcu zapisa, ki nastanejo ali so prejeti pri poslovanju, upravljanju ali delu pravnih in fizičnih oseb. V preteklosti so za dokumentarno gradivo uporabljali tudi izraze arhivski material, registraturni material in registraturno gradivo (Žumer, 1995, str. 7). Vrednotenje dokumentarnega gradiva tako obsega vse vrste in oblike zapisov na katerem koli nosilcu.

Namen vrednotenja je opredeljen z definicijo arhivskega gradiva. Od leta 2006 v slovenskem prostoru velja zakonska določitev, da je arhivsko gradivo tisto dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulturo ali trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb, obenem pa je tudi kulturni spomenik. Zakon deli arhivsko gradivo na javno arhivsko gradivo, ki predstavlja arhivsko gradivo javnopравnih oseb, ter zasebno arhivsko gradivo, ki predstavlja arhivsko gradivo pravnih oseb zasebnega prava in fizičnih oseb, ki ima lastnosti arhivskega gradiva in je kot arhivsko gradivo določeno na podlagi zakona ali odločbe državnega arhiva (ZVDAGA, 2006, 2. čl.).

Proces vrednotenja fizičnega dokumentarnega gradiva je v veliki večini posledica pomanjkanja prostora za hrambo pri ustvarjalcu arhivskega gradiva. V tem primeru je proces vrednotenja neposredno povezan z odbiranjem arhivskega gradiva in izročitvijo gradiva pristojnemu arhivu. Hajtnik in Škoro Babić (2018, str. 174) menita, da je vrednotenje dejanje intelektualne odločitve in je predpogoj odbiranja, ki je praktični način udejanjanja odločitev zaključenega vrednotenja.

3. Pregled razvoja vrednotenja v mednarodnem okolju

V mednarodnem okolju so se študije in razmišljanja glede vrednotenja dokumentarnega gradiva pojavila v začetku 20. stoletja. Pri raziskovanju začetkov teorije vrednotenja dokumentarnega gradiva se v tuji literaturi ne moremo izogniti Angležu Hilaryju Jenkinsonu (1892–1961) in Američanu Theodorju R. Schellenbergu (1903–1970), ki sta si prizadevala postaviti trdne temelje arhivskih načel in tehnike. Arhivista sta si nasprotovala na več področjih. Še posebej zanimivo je njuno nasprotujoče si mnenje o vrednotenju dokumentarnega gradiva, ki izhaja iz njunih različnih definicij arhivskega gradiva. Jenkinson je zagovarjal trditev, da je arhivsko gradivo tisto, ki služi lastnim potrebam ustvarjalca in ga določi ustvarjalec sam (Stapleton, 1983, str. 77). Za Schellenberga pa je poleg informacijske vrednosti za ustvarjalca pomembna tudi njegova hramba iz drugih razlogov (Stapleton, 1983, str. 78). Jenkinson je v skladu s svojim prepričanjem vprašanje vrednotenja gradiva prepustil ustvarjalcem, saj le tako gradivo ostane nepristransko in ima dokazno vrednost. Vztrajal je, da arhivisti sodelujejo v procesu vrednotenja, vendar ostajajo pasivni prevzemniki arhivskega gradiva, saj bi kakršno koli delo v zvezi z izborom oziroma vrednotenjem arhivskega gradiva uničilo nepristranskost in dokazno vrednost arhivskega gradiva. Ohranitev integritete dokumenta je bil Jenkinsonov glavni cilj. Arhivist po Jenkinsonu nima zadostnega objektivnega znanja, kot ga imajo ustvarjalci (Robyns, 2014, str. 8). Na drugi strani Schellenberg izpostavlja dostopnost gradiva za uporabnike, dokumente pa glede na njihovo vrednost deli na primarne in sekundarne, kot je razvidno na sliki 1 (Schellenberg, 1968, str. 118).

Slika 1: Prikaz delitve dokumentov glede na vrednost (vir: povzeto po Schellenberg 1968, str. 118).

Primarna vrednost dokumenta služi organizaciji, pri kateri je dokument nastal ali bil prejet. Dokument ima primarni pomen takrat, ko služi dokazni vrednosti in je podpora poslovnim aktivnostim pravne osebe oziroma je potreben za operativne naloge, medtem ko sekundarni pomen dokumenta nastopi, kadar se uporablja za namene raziskav in je posnetek preteklosti (Borglund in Öberg 2006, str. 5). Za določanje primarne vrednosti je odgovoren ustvarjalec gradiva, za določanje sekundarnega pomena pa oba – arhivist in ustvarjalec (Stapleton, 1983, str. 82). Po Schellenbergu je naloga arhivista, da aktivno vstopi v proces vrednotenja dokumentarnega gradiva, in sicer z namenom zmanjšanja obsega prevzetega gradiva v arhiv (Stapleton, 1983, str. 81). Schellenberg in Jenkinson sta vplivala na razvoj poklica arhivista tako v svojih državah kot drugod po svetu, obenem pa sta postavila temelje metod vrednotenja, ki so se z uvajanjem novih tehnologij razvile proti koncu 20. stoletja z namenom, da arhivsko gradivo vpeljejo v elektronsko okolje. Pristopi k vrednotenju so nadgradili Schellenbergove ideje in temeljili predvsem na sistemskem pristopu.

V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja so arhivisti pričeli razvijati pristop k vrednotenju dokumentarnega gradiva, ki je temeljil na analizi funkcijskih, dokaznih in informacijskih značilnostih gradiva z uporabo različnih meril (starost, obseg, oblika dokumenta, njegova administrativna, pravna in fiskalna vrednost ter tudi vrednost za raziskovalne namene, kot je izvirnost, verodostojnost, časovna distanca, dostopnost, razumljivost, pogostost uporabe ...) (Marston Penn, s. d., str. 55). Pristopi k vrednotenju so temeljili na sodelovanju z ustvarjalci gradiva in njihovih dokumentarnih načrtih. Pod vplivom Giddensove teorije strukturacije, po kateri je posameznik proaktivni zastopnik pri razvoju družbene strukture, je bila postavljena teoretična utemeljitev, kako in zakaj arhivisti sodelujejo pri oblikovanju družbenega spomina (Robyns, 2014, str. 20). V okviru

strukturalne teorije arhivisti z opravljanjem funkcijskih analiz niso več pasivni skrbniki arhivskega gradiva, ki jim ga izročijo ustvarjalci, ampak se aktivno umestijo v središče procesa vrednotenja. Funkcijska analiza je postavljena na predpostavki, da družbeni razvoj vodi arhivista v določanje, kateri dokumenti so posledica razvoja družbe in imajo značilnosti arhivskega gradiva. Na osnovi tega je nemški arhivist Hans Booms zagovarjal mnenje, da mora ovrednoteno arhivsko gradivo odražati stanje družbe, arhivisti pa imajo pri tem jasno družbeno odgovornost. Booms je verjel, da arhivist pri vrednotenju ne more sam doseči popolne nepristranskosti, zato je predlagal izdelavo dokumentnih načrtov z uporabo funkcijske analize, po kateri bi gradivo vrednotilo več arhivistov hkrati. Z izdelavo dokumentnega načrta se arhivist oddalji od pristranskosti, in če je vrednotenje opravljeno pravilno, je rezultat tega arhivsko gradivo. Na takšen način nastane pisna dediščina, ki potrjuje in varuje družbo v širšem smislu, hkrati pa jo je mogoče analizirati z zgodovinskimi metodami (Robyns, 2014, str. 18).

Devetdeseta leta 20. stoletja so bila izredno produktivno obdobje razvoja vrednotenja dokumentarnega gradiva. Martson Penn (2014, str. 64–85) ugotavlja, da sta se razvoj in nadgradnja vrednotenja gradiva zgodila na globalni ravni in da so arhivisti gradili in širili svoje ideje na osnovi ugotovitev drugih kolegov. Obdobje zaznamuje tudi hitra informatizacija družbe, digitalizacija in uvajanje elektronskega poslovanja. Hkrati pa so se v arhivski stroki pojavile temeljne razlike v dojemanju arhivov, dokumentov in njihove vrednosti. Med številnimi izstopa kanadski teoretik Terry Cook, ki je s svojim teoretičnim okvirjem makro vrednotenja preusmeril vrednotenje s posameznega dokumenta na okoliščine, v katerih je bil dokument ustvarjen in menil, da se vrednotenje elektronskega gradiva ne sme razlikovati od vrednotenja fizičnega gradiva. Po Cookovem modelu makrovrednotenja arhivisti vrednotijo okoliščine nastanka dokumenta, ne pa posamezni dokument. Makrovrednotenje se izvaja z namenom določitve, pri katerih aktivnostih posamezne institucije nastajajo dokumenti, ki kažejo objektivno sliko družbe (Yiotis, 2005, str. 1). Za makrovrednotenje se uporabljajo različni pristopi, vsem pa je skupno, da vrednotenje poteka *top-down* – od širšega področja k ožjemu (Robyns, 2014, str. 30). Takšen pristop vrednoti funkcije, naloge in organizacijo, pri kateri nastajajo posamezni dokumenti. Nova arhivska teoretična izhodišča zahtevajo odločnega arhivista, ki se zaveda svoje vloge aktivnega udeleženca pri oblikovanju družbenega spomina (Robyns, 2014, str. 35).

S Cookovo teorijo makrovrednotenja se ne strinja profesorica arhivske znanosti Lucianna Duranti, ki poudarja pomen dokumenta kot dokaza poslovnih transakcij v skladu z evropsko arhivsko teorijo, temelječo na rimskem pravu. Duranti (1994, str. 336) zagovarja, da je poslanstvo arhivov stranski produkt administrativne dejavnosti, in v tem kontekstu je vloga arhivista, da ohrani arhivsko gradivo neoporečno, kakršno je nastalo pri ustvarjalcu. Duranti (1994, str. 337) uporablja Jenkinsonov teoretični okvir in meni, da je ocenjevanje vsebine neizogiben element vrednotenja, vendar pa mora biti v povezavi z izvorom dokumenta, strukture in naloge sekundarnega pomena, pri tem pa mora arhivist minimalizirati svojo subjektivno presojo. Za zagotovitev nepristranskosti in neokrnjenosti arhivskega gradiva je potrebno premišljeno opredeliti pristojnosti arhivov, zakonodajo in postopek prevzemanja arhivskega gradiva. Duranti (1994, str. 343) zagovarja tudi, da je prvotna arhivistova naloga varovanje dokazne vrednosti arhivskega gradiva, arhivisti so posredovalci in posredniki, varuhi in opazovalci dokazov družbe, ne pa pisci, tolmači ali sodniki družbenih dogodkov. Duranti vidi rešitev vrednotenja modernega (papirnatega in tudi elektronskega) dokumentarnega gradiva v uporabi diplomatike, kar je predstavila tudi kot vodja projekta InterPARES (International Research on Permanent Authentic Records in Electronic Systems²). Projektni model

² Več o projektu dostopno na: <http://www.interpares.org/>.

raziskuje povezavo določitve vrednosti dokumenta z avtentičnostjo in je pomemben prispevek k razvoju teorije vrednotenja ter ima mednarodni vpliv na razvoj pristopov k vrednotenju elektronskega gradiva (Martson Penn, s. d., str. 67–68). Rezultati raziskav, ki so potekale v okviru projekta InterPARES, so pokazali, da se vrednotenje elektronskega gradiva začne, ko dokument nastane, v življenjskem ciklu dokumenta pa je treba nadzorovati in preučevati rezultate vrednotenja zaradi spreminjajočih se tehnoloških sistemov (InterPARES/ICA, 2001, str. 20; InterPARES/ICA, 2012, str. 11). Proces vrednotenja je treba znotraj življenjskega cikla dokumenta nadgraditi oziroma izpeljati večkrat, kot je to bila navada pri vrednotenju fizičnega gradiva.

4. Pregled razvoja vrednotenja v slovenskem prostoru

Žontar (2003, str. 87) piše, da problem množičnosti dokumentarnega gradiva do druge svetovne vojne ni bil posebej izrazit. Razmere so se spremenile po letu 1945, ko je količina dokumentarnega gradiva pričela naraščati.

V jugoslovanski arhivski literaturi so se prvi pomembni strokovni članki o vrednotenju dokumentarnega gradiva pojavili po III. Mednarodnem kongresu arhivov v Firencah leta 1956. Strokovni članki so obravnavali vrednotenje dokumentarnega gradiva, ki je nastalo po letu 1945, pri tem pa so se ozirali na takrat veljavno definicijo arhivskega gradiva (Žumer, 1995, str. 25). Vrednotenje je potekalo v neposredni povezavi z izločanjem nepotrebnega dokumentarnega gradiva in določanjem rokov hrambe. Na kongresu v Firencah je Anglež J. H. Collingridge predstavil referat o *škartiranju*³, ki ga je jugoslovanski arhivistiki predstavil Sergij Vilfan. Referat je prevedel in opremil s strokovnimi komentarji ter kritičnimi pripombami. Vilfan je na osnovi prispevka J. H. Collingridgea za kriterije škartiranja izpostavil dve pomembnejši načeli – načelo vsebine dokumenta in načelo časa nastanka –, ter ločil tri vrste dokumentov: dokumente, ki jih je treba ohraniti kot zgodovinske vire; dokumente, ki jih lahko uničimo; in dokumente, ki se ocenjujejo individualno, od primera do primera. Našteti načeli z upoštevanjem načela kraja nastanka gradiva sta predstavljali temeljna zgodovinsko politična izhodišča vrednotenja v nekdanji Jugoslaviji do devetdesetih leta 20. stoletja (Žumer, 1995, str. 25–27).

Za vrednotenje registraturnega (tj. dokumentarnega) gradiva je bilo najprej treba opraviti vrednotenje oziroma kategorizacijo ustvarjalcev in s tem določiti, pri katerih ustvarjalcih nastaja gradivo s trajno oziroma z zgodovinsko vrednostjo. Žontar (1984, str. 96) je obravnaval vrednotenje kot dvostopenjski proces, pri katerem je prvo stopnjo predstavljala omenjena kategorizacija ustvarjalcev, drugo stopnjo pa določanje tistih delov dokumentarnega gradiva, ki imajo arhivsko vrednost. Vilfan in Žontar (1973, str. 86) sta ugotovila, da je v praksi najbolje vrednotiti registraturno (tj. dokumentarno) gradivo ob izločanju in odbiranju. Vrednotenje je bilo tesno povezano z izločanjem in odbiranjem dokumentarnega gradiva ter večkrat omenjeno definicijo arhivskega gradiva in s tem povezanimi merili vrednotenja. Vilfan in Žontar (1973, str. 87) sta se zavedala, da vrednotenje zahteva široko znanje, trdila sta, da ga ni mogoče pričakovati niti od ustvarjalcev niti od arhivistov. Dodala sta še, da vrednotenja ni mogoče opraviti zgolj s splošnimi pravili ali navodili, ampak mora jasne kriterije določiti zakonodajalec. Glavno merilo vrednotenja v tem obdobju je bila starost dokumenta. Sprva je bila postavljena letnica 1848. Gradivo, ki je nastalo pred tem letom, se ni smelo izločati, temveč se je v celoti prevzelo v arhiv. Kasneje se je mejno leto dvignilo na 1945⁴, kar velja še danes.

³ Danes se v arhivski stroki za izraz *škartiranje gradiva* uporablja besedna zveza *izločanje gradiva*.

⁴ Letnica 1945 je bila postavljena s Pravilnikom o odbiranju in izločanju arhivskega gradiva arhivu (Uradni list SRS (34/81)).

Leta 1952 je bilo z Navodilom o zbiranju, hrambi in periodičnem izločanju arhivskega materiala (1952, 7. točka) z negativno listo definirano nepotrebno dokumentarno gradivo, ki ga sestavlja gradivo množičnega in šablonskega značaja brez pomena za znanstveno raziskovanje, vendar se, kot piše Žumer (1995, str. 33), negativna lista med letoma 1952–1970 v praksi pri ustvarjalcih ni dovolj uporabljala. K vrednotenju so v sedemdesetih letih 20. stoletja pristopali s pomočjo vnaprejšnjih in izvršilnih izločitvenih seznamov. Pred tem so na podlagi izkustvenih metod strokovni delavci v arhivih sestavljali orientacijske, tipske, vzorčne, pomožne in podobne liste dokumentarnega gradiva z roki hrambe (Žumer, 1995, str. 52). Vnaprejšnji izločitveni seznam⁵ je bil seznam vseh kategorij dokumentarnega gradiva, ki so nastajali pri ustvarjalcu (Vilfan in Žontar, 1973, str. 92). Za vnaprejšnje izločitvene sezname je bilo priporočeno, da so sestavljeni po organizacijski strukturi – od splošnih kategorij proti nižjim nivojem – ali v skladu s pisarniškim poslovanjem (Žumer, 1981, str. 133). Vsak ustvarjalec je sestavil svoj vnaprejšnji izločitveni seznam, medtem ko so na področju upravnih organov (od Okrajnih ljudskih odborov naprej) že uporabljali enotne signirne in registraturne/klasifikacijske načrte. Izvršilni izločitveni seznam je predstavljal spisek kategorij dokumentarnega gradiva za izločanje in uničenje. Vnaprejšnji izločitveni seznam je veljal za leta vnaprej, medtem ko se je izvršilni izločitveni seznam sestavljal pred vsakim izločanjem dokumentarnega gradiva (Vilfan in Žontar, 1973, str. 92). Sestava seznamov je potekala v tesnem sodelovanju z ustvarjalci dokumentarnega gradiva.

V jugoslovanskem in slovenskem prostoru po letu 1980 zasledimo več raziskav s področja proučevanja vrednotenja dokumentarnega gradiva (Žontar, 1995, str. 16). Kot piše Žumer (1995, str. 62), je šel razvoj v smeri pozitivnega načina odbiranja arhivskega gradiva, čemur sta bila prilagojena tudi arhivska zakonodaja iz leta 1981 in proces vrednotenja. Pri tem se je slovenski razvoj procesa vrednotenja in odbiranja oddaljil od jugoslovanskega. Zakon o naravni in kulturni dediščini (1981, 3. čl., 16. čl. in 58. čl.) kot arhivsko gradivo definira tisto dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za znanost ali kulturo in je tako zgodovinski spomenik. Arhivsko gradivo po tej definiciji ni več dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za kak drug pomen (npr. poslovni pomen). Kot zgodovinski spomenik je del naravne in kulturne dediščine, ki ima posebno kulturno, znanstveno, zgodovinsko ali estetsko vrednost. Arhivsko gradivo se je določilo s pismenim (pisnim) navodilom za odbiranje arhivskega gradiva, ki je vseboval seznam dokumentarnega gradiva z lastnostmi arhivskega (Žumer, 1995, str. 84). Pozitivni način odbiranja sam po sebi ne rešuje vprašanja vrednotenja, ampak je bil in še vedno je njegov namen, da se v arhiv prevzema le odbrano arhivsko gradivo (Žontar, 2003, str. 82). Pri t. i. pozitivni metodi se določa in odbira dokumentarno gradivo, ki ima lastnosti arhivskega, v nasprotju z negativno metodo, kot je škartiranje, ko se določa in izloča tisto gradivo, ki izrazito nima lastnosti arhivskega gradiva. Posledično je to pripeljalo do izdelave konkretnih tipskih (splošnih) navodil za odbiranje in seznamov dokumentarnega gradiva, ki ima lastnosti arhivskega, in sicer po področjih dejavnosti (Žumer, 1995, str. 85). Podoben seznam (Seznam dokumentarnega gradiva, ki je lahko ovrednoteno kot arhivsko gradivo⁶) je v uporabi še danes in ga v skladu z UVDAG (2017, 17. čl.) izdela ter objavi na svoji spletni strani Arhiv Republike Slovenije.

⁵ Vnaprejšnji izločitveni seznam so bili uvedeni z Navodilom o odbiranju arhivskega gradiva iz registraturnega gradiva (Uradni list (9/70)).

⁶ Seznam dokumentarnega gradiva, ki je lahko ovrednoteno kot arhivsko gradivo, je dostopen na: <https://www.gov.si/zbirke/storitve/seznam-dokumentarnega-gradiva-ki-je-lahko-ovrednoteno-kot-arhivsko-gradivo/>.

Kot je zapisal Žumer (1995, str. 86), so arhivisti v osemdesetih letih v Sloveniji ob praktičnem odbiranju gradiva načrtno razvijali teorijo vrednotenja, čeprav je ta nastajala kot posledica praktičnega vrednotenja obsežnega dokumentarnega gradiva ob strokovni obdelavi v arhivu ali pri odbiranju, torej na podlagi izkustvene metode. Izpostavi tudi, da so se mnoga vprašanja in problemi glede vrednotenja odkrivali na novo in reševali izolirano zaradi nepoznavanja domačih in tujih raziskav. Žumer (2008, str. 309) še pojasnjuje, da se je v osemdesetih letih 20. stoletja pričelo vrednotenje in odbiranje arhivskega gradiva na osnovi funkcij predpisanega klasifikacijskega načrta⁷ za državne upravne organe, ki je zaživel po sprejetju Uredbe o pisarniškem poslovanju in o dolžnostih upravnih organov do dokumentarnega gradiva (Uradni list RS, 72/94) leta 1995. Na osnovi uredbe so klasifikacijski načrti vsebovali roke hrambe, ki jih je določil posamezni organ za svoje gradivo, prav tako je pristojni arhiv določil tudi arhivsko gradivo. Klasifikacijski načrt še vedno predstavlja konkreten pripomoček za vrednotenje gradiva, saj podaja podroben (če je dobro sestavljen) vpogled v pisarniško poslovanje, poslovne funkcije in naloge posameznega ustvarjalca arhivskega gradiva in v gradivo, ki se znotraj posameznega klasifikacijskega znaka hrani in nastaja.

Pri vrednotenju je treba določiti merila in upoštevati gradivo ustvarjalcev v celoti. Žontar (2003, str. 89) je zagovarjal tezo, da mora vrednotenje temeljiti na poglobljeni analizi gradiva, ne pa na samovoljnem ocenjevanju vrednosti. Odločitev glede vrednosti gradiva se ne sme sprejemati zgolj na osnovi poznavanja delcev gradiva. Žumer (1995, str. 95) pa je vrednotenje gradiva razdelil na dve temeljni fazi. V prvi fazi je treba preučiti organizacijo, njene pristojnosti, predmet poslovanja, poslovne funkcije, področno zakonodajo, interne pravilnike in splošne akte ustvarjalca ... O vrednotenju funkcije oziroma procesa poslovanja piše tudi Žontar (1984, str. 100), ki meni, da imajo lastnosti arhivskega gradiva tisti zapisi, ki se nanašajo na pomembnejše funkcije ustvarjalca. Kot drugo fazo vrednotenja pa Žumer predvidi analiziranje celotnega dokumentarnega gradiva, ki nastaja pri poslovanju, v sodelovanju z ustvarjalcem arhivskega gradiva. Pri tem je neizogibno tudi proučevanje sistema pisarniškega poslovanja in odlaganja spisov, kar je eno izmed izhodišč in temeljev v procesu vrednotenja.

Še večja pozornost se namenja pisarniškem poslovanju in upravljanju z zapisi z elektronskim poslovanjem. Glede vrednotenja elektronskega gradiva konkretna teoretična izhodišča še niso postavljena, napisanih pa je nekaj razprav – tudi v okviru projekta e-ARH.si. Zanimiv je podatek o naraščanju količine elektronskih zapisov, ki ga navajata Hajtnik in Škoro Babić (2018, str. 176–178). Tako naj bi bilo leta 2014 ustvarjenih 155 TB elektronskih zapisov, po njunih predvidevanjih pa naj bi leta 2020 ta količina znašala kar 868.000 TB, od tega 26.040 TB arhivskega gradiva. Na podlagi te ocene sta prišli do zaključka, da je treba ponovno proučiti postopke tako odbiranja kot tudi samega vrednotenja dokumentarnega gradiva, in predlagata osnovni koncept pristopa k postopku vrednotenja in odbiranja elektronskega arhivskega gradiva⁸.

⁷ *Klasifikacijski načrt je sistem vsebinskega razvrščanja in odlaganja dokumentov, spisov ali dosjejev na osnovi poslovne funkcije, pristojnosti ali nalog posamezne ustanove, ki je sestavljen iz klasifikacijskih znakov.*

⁸ *Več o tem: Hajtnik, T. in Škoro Babić, A. (2018). Ali nam lahko pri vrednotenju in odbiranju elektronskega gradiva pomaga tehnologija?. Moderna arhivistika, 1, 179–193.*

5. Zaključek

V 20. stoletju se arhivisti srečujejo z večjimi količinami gradiva, z vpletenostjo in raziskovanjem pisarniškega poslovanja, kar je privedlo do razvoja teoretičnih vidikov vrednotenja arhivskega gradiva (Brichford, 1982, str. 99). Razvoj teorije vrednotenja v slovenskem prostoru se je razvijal v skladu z evropsko arhivsko teorijo, ki v ospredje postavlja vrednost vsebine dokumenta in njegovo dokazno moč.

Po sprejetju Zakona o naravni in kulturni dediščini leta 1981 se je slovenska arhivistika na področju vrednotenja in odbiranja gradiva z začetkom funkcijskega vrednotenja gradiva na osnovi klasifikacijskih načrtov oddaljila od jugoslovanske. Funkcijsko vrednotenje je bil tudi vse bolj razširjen pristop k vrednotenju v tujini. V našem prostoru je razvoj funkcijskega vrednotenja potekal bolj kot posledica praktičnih izkušenj obsežnega vrednotenja dokumentarnega gradiva ob strokovni obdelavi v arhivu ali pri odbiranju kot pa na osnovi znanstvenega proučevanja tuje strokovne literature (Žumer, 1995, str. 86). Proces vrednotenja dokumentarnega gradiva je bil in še vedno je močno povezan s procesom odbiranja arhivskega gradiva, saj se vrednotenje opravlja ob koncu življenjskega cikla dokumenta in ga običajno sproži fizično pomanjkanje prostora za hrambo pri ustvarjalcih.

Čeprav je na terenu še ogromno gradiva v papirni obliki, se arhivisti vse bolj ukvarjajo z vprašanjem vrednotenja elektronskega gradiva. V tujini so izvedli več študij na to temo tudi v okviru projekta InterPARES (z začetkom leta 1999), pri nas so te raziskave potekale v okviru projekta e-ARH.si (z začetkom v letu 2016). Vsekakor drži, kot sta ugotovili Hajtnik in Škoro Babič (2018, str. 176–178), da bo treba ponovno proučiti postopke vrednotenja dokumentarnega gradiva in si pri tem pomagati s tehnologijo, saj je količina elektronskih zapisov neobvladljiva. Sam proces vrednotenja dokumentarnega gradiva mora še vedno temeljiti na analizi, arhivisti pa potrebujejo širok interdisciplinarni in multidisciplinarni spekter znanja, obenem pa dobro poznati tudi področno zakonodajo ustvarjalca arhivskega gradiva, katerega gradivo vrednotijo, njegovo organizacijsko strukturo, poslovne procese, način pisarniškega poslovanja itd. ter pri tem tesneje sodelovati z ustvarjalci gradiva. Glede na rezultate raziskav projekta InterPARES se vrednotenje elektronskega gradiva začne, ko dokument nastane, skozi življenjski cikel dokumenta pa je treba nadzorovati in preučevati rezultate vrednotenja, saj se tehnološki sistemi spreminjajo. Proces vrednotenja je zato treba izpeljati večkrat. Ta način je popolno nasprotje vrednotenja gradiva v papirni obliki, ki je praviloma tesno povezan z odbiranjem gradiva in se izpelje, ko ustvarjalec arhivskega gradiva želi izročiti svoje gradivo pristojnemu arhivu ali mu primanjkuje prostora za hrambo gradiva.

Uvajanje klasifikacijskih načrtov v pisarniško poslovanje ustvarjalcev s področja javne uprave – predvsem po letu 1994 – je že začelo vrednotiti dokumentarno gradivo ob njegovem nastanku. Razvrščanja dokumentov na osnovi klasifikacijskega načrta se v zadnjem obdobju, ob uvajanju elektronskega poslovanja, poslužujejo tudi ustvarjalci s področja vzgoje in izobraževanja, pravosodja, zdravstva, gospodarstva in tudi kulture. Obstoječi sistem in razvoj procesa vrednotenja predstavljata dobro izhodišče za nadgradnjo postopka, ki ga zahteva elektronsko gradivo, pri tem pa mora biti implementacija učinkovita tako za arhiviste kot za ustvarjalce in tudi za uporabnike arhivskega gradiva. Treba je preučiti in preizkusiti tiste modele (model vrednotenja zapisov po ISO/TR 21946:2018 in model za avtomatiziranje postopka vrednotenja in odbiranja (Hajtnik in Škoro Babič, 2018)), ki so že izdelani, in jih prilagoditi našim potrebam.

6. Viri in literatura

- Brichford, M. (1982).** The Origins of Modern European Archival Theory. *The Midwestern Archivist*, 2(2), 87–101. Dostopno na: <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/44735>.
- Booms, H. (1991).** Überlieferungsbildung: Keeping Archives As a Social and Political Activity. *Archivaria*, 33, 25–33. Dostopno na: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11796>.
- Borglund, E., Öberg, L. M.. (2006).** Operational use of records. *Paper presented at the Information Systems Research Seminar in Scandinavia, IRIS 29, August 12-15, Helsingoer, Denmark*. Dostopno na: https://www.researchgate.net/publication/228958021_Operational_use_of_records
- Duranti, L. (1994).** The Concept of Appraisal and Archival Theory. *American Archivist*, 57(2), 328–344. DOI: <https://doi.org/10.17723/aarc.57.2.pu548273j5j1p816>.
- Eastwood, T. (2002).** Reflections on the Goal of Archival Appraisal in Democratic Societies. *Archivaria*, 54, 59–71. Dostopno na: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12855>
- Fran Slovar Slovenskega knjižnega jezika. (2022).** *Vrednotiti*. Dostopno na: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=vrednotiti>
- Hajtnik, T., Škoro Babič, A. (2018).** Ali nam lahko pri vrednotenju in odbiranju elektronskega gradiva pomaga tehnologija?. *Moderna arhivistika*, 1, 179–193. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor. DOI: <https://doi.org/10.54356/MA/2018/EZSL1833>.
- International Council on Archives (ICA) and International Research on Permanent Authentic Records in Electronic Systems (InterPARES). (2001).** *Appraisal Taks Force Report*. Dostopno na: http://www.interpares.org/display_file.cfm?doc=ip1_aptf_report.pdf.
- International Council on Archives (ICA) and International Research on Permanent Authentic Records in Electronic Systems (InterPARES). (2012).** *Digital Records Pathways: Topics in Digital Preservation Module 5: From ad hoc to Governed – Appraisal Strategies for Gaining Control of Records in Network Drives*. Dostopno na: http://interpares.org/ip3/display_file.cfm?doc=ip3_canada_gs12_module_5_july-2012_DRAFT.pdf.
- ISO/TR 21946:2018: Information and Documentation – Appraisal for Managing Records.
- Marston Penn, E. S. (2014).** *Exploring Archival Value: An Axiological Approach* (Doctoral dissertation). UCL: Infotamion Studies – Archival Studies.
- Robyns, M. C. (2014).** *Using Functional Analysis in Archival Appraisal: A Practical and Effective Alternative to Traditional Appraisal Methodologies*. Lanham, MD, USA: Rowman & Littlefield Publishers.
- Semlič Rajh, Z. (2018).** Standard ISO 15489-1:2016 in vrednotenje : kaj prinaša novi standard. V: Škoro Babič, A. (ur.), 6. *Simpozij Arhivi v službi človeka - človek v službi arhivov* (str. 43–51). Maribor: Alma Mater ECM.
- Smole, M. (1976).** *Zgodovina arhivistike in arhivske službe. Arhivski priročniki: zvezek 4*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Schellenberg, T. R. (1968).** *Moderni arhivi, principi i tehnika rada*. Zagreb: Savez društava arhivista Jugoslavije.
- Stapleton, R. (1983).** Jenkinson and Schellenberg: A Comparison. *Archivaria*, 17, 75–85. Dostopno na: <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/11021>.
- Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. (2017). Uradni list RS, št. 42.
- Yiotis, K. (2005).** Two Theories of Appraisal: Cook and Duranti. *Archives and Manuscripts*, 19. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.306.4272&rep=rep1&type=pdf>.

- Vilfan, S., Žontar, J. (1973).** *Arhivistika. Arhivski priročniki: zvezek 2.* Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). (2006, 2014). Uradni list RS, št. 30/06, št. 51/14.
- Zakon o naravni in kulturni dediščini. (1981). Uradni list SRS, št. 1.
- Žontar, J. (1984).** *Arhivistika.* Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Žontar, J. (1995).** Zgodovina arhivistike na Slovenskem. *Arhivi*, 18. 13–17. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Žontar, J. (2003).** *Arhivska veda v 20. stoletju.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Žumer, V. (1995).** *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Žumer, V. (2008).** Makro valorizacija arhivskega gradiva v Sloveniji. *Arhivi*, 31 (2), 307–326. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

SUMMARY

DEVELOPMENT OF RECORDS APPRAISAL IN SLOVENIAN AREA

Anja PRŠA

Senior archivist, Historical Archives Celje, Slovenia
Archival science 3rd level student, Alma Mater Europaea, ECM Maribor, Slovenia
anja.prsa@almamater.si

With the help of legal criteria archivists appraise archival material. The purpose of this paper is to provide a historical overview of the development of the appraisal process in Slovenia and the adoption of the legal basis necessary for this process.

With descriptive method the historical overview of the appraisal process is presented, from the very beginning of the implementation of this process until today, when it has a legal basis. The comparative method shows the development of approaches to appraisal in comparison with the international environment.

The research showed that the trend of development of appraisal in Slovenia followed the international environment. With implementation of e-commerce development of appraisal has slowed down compared to international environment.

Appraisal process has solid foundation and represent great basis for future. Since e-commerce is extensively implemented at creators of archival material it is necessarily to seriously consider the upgrade the approach of appraisal in Slovenia.